

EL DRET A SER NEN

Pau per a la infància, ara

Ignasi de Senillosa

I. Aspectes generals

II. La situació de la infància al sud

III. Pau per a la infància

Notes

Ignasi de Senillosa és metge, master en Estudis de Desenvolupament (Univ. de Bath) i Cap del Departament d'Estudis d'INTERMÓN. Col·labora en l'àrea social de CRISTIANISME I JUSTÍCIA.
Aquest quadern es publica en col·laboració amb INTERMÓN.

“Una de les situacions més tràgiques per què la humanitat en el seu conjunt ha de sentir tant dolor com vergonya és que hem construït un món...en què la majoria dels pobres són nens i nenes, encara més greu, en què la majoria dels nens són pobres.”(Manfred Max-Neef)¹

I. ASPECTES GENERALS

1. Introducció

La Terra acull actualment uns 5.500 milions d'éssers humans. Més del 75% habiten en un centenar de països que coneixem com a països del Sud o del Tercer Món. La resta, es distribueix en una vintena de països del Nord (un 15%) i els antics països del bloc de l'Est europeu (un 8%).

Aproximadament un 36% de la població mundial té menys de 16 anys i el 85% d'aquesta viu als països del Sud (87% en el cas de la població menor de 5 anys).

Quan comparem la distribució de la població amb la de la riquesa a nivell global (en termes d'ingrés, participació en el comerç internacional, inversió interna, etc.), observem com l'esquerda que hi ha entre Nord i Sud no solament és molt àmplia sinó que a més no ha deixat d'engrandir-se en les últimes dècades.

N'hi ha prou amb l'exemple de les dades referents a la disparitat d'ingrés en l'àmbit internacional entre 1960 i 1989, calculades a partir de la renda per càpita (RPC) dels diferents països:

Quadre 1 Disparitat de l'ingrés en l'àmbit internacional 1960-1989 (% de l'ingrés internacional)			
	20% més pobre	20% més ric	relació entre ambdós
1960	2,3	70,2	d'1 a 30
1970	2,3	73,9	d'1 a 33
1980	1,7	76,3	d'1 a 45
1989	1,4	82,7	d'1 a 59
Font: PNUD. Desenvolupament humà. Informe 1992.			

El quadre anterior posa de manifest la tendència cap a la progressiva acumulació de l'ingrés mundial en un nombre cada vegada més reduït de mans². Observaríem la mateixa polarització en les dades referents a la participació en el comerç mundial: el 20% més ric de la humanitat, que bàsicament habita els països del Nord, rep més del 18% dels ingressos provinents del comerç esmentat.

Als apartats que segueixen provarem d'aproximar el lector a la realitat de la infància als països del Sud i de quina manera el repartiment de la riquesa i el poder mundials, la situació del medi ambient i altres variables locals i internacionals afecten el seu benestar, un benestar extremadament fràgil.

2. Protecció de la infància: convenció sobre els drets del nen

El 20 de novembre de 1989, l'Assemblea General de les Nacions Unides adoptà la Convenció sobre els Drets del Nen³ que l'abril de 1993 (?) ja havia estat ratificada per 134 estats. La Convenció esmentada va prendre en consideració, entre altres, la Declaració dels Drets del Nen, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el novembre de 1959 i, per descomptat, la Declaració Universal de Drets Humans (adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 10 de desembre de 1948).

La Convenció sobre els Drets del Nen cobreix alguns aspectes que no estaven recollits en documents anteriors, com ara: el reconeixement de condició i edat en procediments judicials (art. 40) i el dret a veure's lliure d'explotació sexual (art. 34) i laboral (art. 32)⁴.

La Cimera Mundial sobre la Infància que va tenir lloc a Nova York el setembre de 1990 i va comptar amb la presència de setanta caps d'Estat, va aprovar la Declaració Mundial sobre la Supervivència, la Protecció i el Desenvolupament del nen així com també un Pla d'Acció per a la seva aplicació durant el decenni de 1990. El Pla d'Acció recollia metes concretes com ara reduir les taxes de malnutrició infantil greu i moderada en menors de 5 anys en un 50%, assegurar l'accés universal a l'aigua potable i a serveis bàsics d'eliminació d'excrements i eradicar el tètanus neonatal per a 1995, entre altres.

3. La infància: base de la piràmide de la pobresa

Si bé les convencions i els tractats internacionals reforcen i legitimen el treball de base com a documents ratificats pels governs, els documents esmentats tenen un impacte escàs sobre la població infantil necessitada d'assistència o protecció. En primer lloc, tendeixen a considerar el nen aïlladament respecte d'una estructura de relacions locals i internacionals que, en última instància, marginen els grups més vulnerables de la població i especialment la infància.

En segon lloc, la mera ratificació dels documents esmentats no en garanteix la posterior aplicació. En paraules de J. Vila, són el reflex “d'una utopia potser assolible al Nord”⁵. Per últim són documents redactats “per adults... que defensen els drets dels nens en la mesura que no afecten els de l'adult” (*ibid*), i obvien que és l'adult qui en la majoria de casos conculca els drets del menor i no contempla mecanismes de autoajuda infantil cada vegada més freqüents (*ibid*).

No hi ha dubte que, malgrat la prolíxa producció de declaracions i convencions de tot ordre⁶, la situació social i mediambiental del planeta no ha deixat d'empitjorar els darrers decennis⁷.

Pel que fa a l'estat de la infància, especialment la del Sud, sentim repetir els darrers anys l'esfereïdora xifra de 35-40.000 morts evitables de nens cada dia. Gairebé un 60% d'aquestes morts estan causades per tres malalties - la pneumònia, la diarrea i el xarampió- malalties que es poden prevenir i tractar a un cost molt reduït.

N'hi hauria prou amb la voluntat política i una escassa aportació financera per esborrar de la superfície del planeta aquesta autèntica aberració de l'època contemporània. Així, segons estimacions de la Unicef⁸, només caldrien 25 mil milions de dòlars anuals per cobrir les necessitats bàsiques de tota la infància mundial, és a dir, nutrició adequada, aigua potable, assistència sanitària bàsica i educació primària⁹.

És important assenyalar que la problemàtica de la infància s'ha diversificat i no admet ser constreta en compartiments estancs. Igualment, la problemàtica esmentada no es pot abordar de manera aïllada, sense incloure-la en els estudis dels condicionaments locals i internacionals d'ordre socio-polític, econòmic i cultural.

Un element relativament nou i de gran importància a l'hora d'abordar la situació del menor al Sud és que hi ha una creixent preocupació pel deteriorament dels drets del nen als països del Nord. Problemes com ara l'abandonament, els mals tractes o els abusos sexuals

sorgeixen amb relativa freqüència en els mitjans de comunicació social.

Aquesta proximitat de la problemàtica infantil ens ha d'acostar a la del menor dels països del Sud per adonar-nos finalment que, tant a les societats del Nord com a les del Sud, les nenes i els nens constitueixen la baula més fràgil i vulnerable de la societat. Així mateix, potser ens ajudi a entendre que la situació actual de la nostra infància és el reflex de la societat de demà.

4. Aspectes demogràfics (població mundial: ¿Explosió o Implosió demogràfica?)

Actualment gairebé 9 de cada 10 menors de 5 anys i 8,5 de cada 10 menors de 16 anys viuen als països de l'anomenat Tercer Món¹. En els quadres següents mostrem la distribució mundial dels menors de 5 anys (quadre 2) i de 16 anys (quadre 3) als països del Nord, del Sud i dels antics països del bloc de l'Est europeu (APE):

Quadre 2. Distribució global de la població de menors de 5 anys				
	Nord	Sud (1)	APE	Totals
Nombre de països	21	100	8	129
Població (en milions)	53,4	575	31,6	660 (2)
%	8	87	5	100
Font: Càlcul efectuat a partir de les dades de la Taula 5 de l' <i>Estado Mundial de la Infancia 1993</i> de la UNICEF. Notes: (1) Xina i Índia, amb 236 milions de menors de 5 anys, equivalen al 41% del total del Sud. / (2) Representa el 12,3% del total mundial estimat en 5.359 milions d'habitants.				

Quadre 3 Distribució global de la població de menors de 16 anys				
	Nord	Sud (1)	APE	Totals
Població (en milions)	184,5	1.643,5	106	1934 (2)
%	9,5	85	5,5	100
Font: <i>ibid.</i> Notes: (1) Xina i Índia, amb 701 milions de 16 anys, equivalen al 43% del total del Sud. / (2) Representa el 36,1% del total mundial.				

Segons estimacions del Fons de les Nacions Unides per a la Població¹¹, en la pròxima dècada es produiran tres naixements per segon com a mitjana, 97 milions cada any. Si bé el conjunt de la població mundial està envellint (tant al Nord com al Sud augmenta el nombre de majors de 60 anys i disminueix el de menors de 14), és en les societats del Nord on aquest fenomen és realment important. Vegeu el quadre següent expressat en tants per cent:

Quadre 4 Distribució per edats de la població del Nord i del Sud en 1950 i 1990				
		0-14	15-69	60 i +
Nord	1950	28	61	11
	1990	21	62	19
Sud	1950	38	56	6

	1990	36	58	7
Font: Nacions Unides, <i>Economic & Social implications of population ageing</i> , 1998.				

A efectes comparatius oferim les dades percentuals en el cas d'Espanya per a 1991 (observeu la lleugera diferència en la distribució per edats):

0-15	16-64	65 i +
19,5	66,7	13,8
Font: <i>Cens de població 1991 (INE)</i> , cit. a <i>El País</i> , 31.12.92		

En el Nord ric ens trobem per tant davant una població amb índexs força baixos de natalitat i en procés d'envelliment, un Nord el pes demogràfic del qual relatiu al total mundial és en constant disminució. Aquesta evolució demogràfica tindrà indubtables repercussions en les relacions socio-polítiques i econòmiques entre Nord i Sud i en el desenvolupament dels diferents països. Fenòmens com els fluxos migratoris Sud-Nord no es poden entendre sense considerar, entre altres, aquests patrons de creixement i estructura demogràfics.

En el quadre següent donem un pas més per reflectir la distribució percentual de la població mundial per continents en 1990, 2025 i 2100:

Quadre 5			
Distribució percentual de la població mundial per continents			
	1990	2025	2100
Amèrica	13,7	12,7	11
NA (1)	5,3	4,2	3,2
LA i C (2)	8,4	8,5	7,2
Àfrica	11,9	17,6	23,9
Àsia	58,9	58,5	56,6
Xina	21,5	19,1	16,1
Índia	16,1	16,1	15,4
I, P i B (3)	7,5	8,3	8,3
Altres	13,8	15	16,8
Europa (4)	15	10,7	8,1
Oceania	0,5	0,5	0,4
Font: Banc Mundial, <i>World Population Projections, 1992-1993 Editions</i> , 1992			
Notes: (1) Amèrica del Nord; (2) Amèrica Llatina i Carib; (3) Indonèsia, Paquistán i Bangla Desh; (4) Inclou els antics països del bloc de l'Est.			

Segons aquestes estimacions, Àfrica, amb una taxa de creixement demogràfic de 2,9%, veurà duplicada el 2100 la seva participació en la població mundial, mentre que a Europa (amb una taxa del 0,5%) veurà disminuir el seu pes demogràfic a la meitat. Aquestes taxes de creixement signifiquen que mentre que Àfrica duplicaria la seva població cada 25 anys, Europa ho faria cada 140. D'altra banda, l'any 2100 un de cada cinc africans tindrà menys de 16 anys.

Respecte a l'evolució de la població mundial, les estimacions més recents indiquen que la taxa de creixement, que se situa actualment en 1,7% (amb mitjanes del 0,6% per al Nord i 2% per al Sud) podria disminuir al voltant de l'any 2025. La població mundial continuaria creixent fins a assolir els 11,6 milions l'any 2150, i a partir d'aquest moment començaria a baixar¹.

II. LA SITUACIÓ DE LA INFÀNCIA AL SUD

5. Problemàtica de la infància: drets bàsics universals de la infància

Els últims temps, nombrosos problemes que afecten la infància han estat el focus d'una especial atenció per part dels mitjans de comunicació social. Alguns podrien ser considerats relativament nous: tràfic/desaparició de menors; tràfic d'òrgans infantils, drogaaddicció infantil, nens del carrer. Altres són, per dir-ho d'alguna manera, clàssics: prostitució infantil, treball infantil, discriminació a causa del gènere¹³, malnutrició, manca d'escolarització i abandonament escolar; mort per malalties que es poden prevenir¹.

No poques d'aquestes situacions també estan presents a les nostres societats, per no esmentar-ne altres de més específiques com la discriminació escolar a causa de l'origen (gitanos, immigrants) o per altres motius (per exemple, menors portadors del virus de la sida)¹. Encara que sumàriament, més endavant tractarem la problemàtica infantil als països del Nord. La nostra intenció serà establir relacions de causalitat i associar les problemàtiques esmentades a un model de desenvolupament els efectes marginadors del qual recauen amb especial virulència sobre la infància.

Com ja s'ha advertit anteriorment, és de vital importància situar els drets de la infància en el seu context cultural i socio-econòmic, evitant aplicar amb caràcter universal patrons occidentals. En aquest sentit, no sempre és fàcil tractar una línia de separació entre el que constitueix el dret d'un nen o nena en el context del dret consuetudinari i els rols establerts a la seva comunitat.

Un exemple aclareix aquest punt. Sembla perfectament universalitzable que qualsevol nen ha de tenir accés a l'educació bàsica adequada a la seva realitat i, en cas de treballar (economia domèstica o de mercat), que l'esmentat treball no interfereixi en el seu procés de formació i maduració. Tanmateix, ¿fins a quin punt es pot fixar una edat concreta abans de la qual el menor ha d'abstenir-se d'entrar al mercat laboral si tenim en compte aspectes com la precarietat de mitjans amb què compten milions de famílies i el difícil accés als serveis educatius?

Dit això, cal acceptar l'existència d'uns mínims de benestar i protecció davant de situacions d'explotació i violència, així com també l'adopció d'un principi de màxima prioritat¹ en el cas de situacions d'emergència i guerra i a l'hora de distribuir en benefici seu els recursos socials disponibles. Aquest segon aspecte és de vital importància actualment pel creixent retall de despeses socials (educació, salut, subvencions a productes bàsics, etc.) en nombrosos països a causa, entre altres motius, de la crisi del deute i als Programes d'Ajustament Estructural (PAE)¹⁷, programes que per imposició del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional segueixen uns 60 països del Sud en 1992¹.

Podríem, per tant, parlar d'una sèrie de drets bàsics universals de la infància, fins a cert punt superposables als recollits a la Convenció sobre els Drets del Nen. De manera resumida proposem una espècie de decàleg:

- Principi de màxima prioritat
- Dret a un entorn en el qual el nen o la nena trobi amor, seguretat, gaudi i estímul
- Accés a l'educació bàsica adequada a les seves cultura, religió i necessitats
- Accés fàcil a fonts d'aigua potable
- Dret a un medi ambient saludable¹⁹
- Alimentació qualitativament i quantitativa necessària per al seu desenvolupament normal, inclosa la lactància materna²

- Accés a la immunització i altres serveis bàsics de salut, tant preventius com de guarició (per exemple: control del creixement, teràpia de rehidratació oral, etc.)
- Accés a un habitatge digne amb infraestructures de sanejament
- Permanència dels nens i les nenes amb les seves famílies i en la seva comunitat
- Protecció dels nens i les nenes més vulnerables: discapacitats, orfes, nens del carrer; nens separats de les seves famílies, immigrants.

6. Problemàtiques concretes

6.1. Treball infantil

El treball infantil en tasques agrícoles, industrials o de serveis pot aportar uns recursos (o, si s'escau, un estalvi en la mà d'obra) necessaris per a l'economia familiar, alhora que potencialment permet la formació professional del nen o la nena (especialment en el medi rural).

Tanmateix, un fenomen creixent al tercer Món és el de la utilització de menors en treballs industrials, de serveis i agrícoles en condicions d'explotació laboral (llargues jornades, sous molt reduïts i ínfimes condicions higièniques) que el priven del seu possible accés a l'educació.

A causa de la mida i l'agilitat dels nens sovint se'ls encomanen treballs d'alt risc per a la seva salut com són la neteja de determinada maquinària, l'extracció mineral de galeries de difícil accés a mines, etc ²¹. Així mateix, la seva habilitat manual els "qualifica" per a treballs com ara la confecció de catifes i brodats, en fabriques de microcomputadors, etc.

Una alta incidència de treball infantil sol anar associat a altes taxes de desocupació i subocupació en adults, com també a una gran desigualtat en la distribució de l'ingrés².

L'informe de l'Organització Internacional del Treball (OIT), *El trabajo en el mundo 1992*, afirmava amb rotunditat que les condicions laborals de la infància tendeixen a empitjorar i el nombre de nens i nenes al mercat laboral augmenta tant en termes absoluts com relatius²³. L'informe esmentat calcula que els nens i nenes ja constitueixen l'11% de la població econòmicament activa a Àsia (44 milions només a l'Índia) i 17% a Àfrica².

6.2. Nens del carrer

Totes les grans ciutats del Tercer Món i especialment les d'Amèrica Llatina han vist augmentar el nombre de nens i nenes que sobreviuen al carrer²⁵. El nombre total voltaria els 100 milions de menors. En la seva immensa majoria, els integrants d'aquests grups provenen de famílies nombroses, desestructurades i sovint monoparentals (normalment a càrrec de la mare). És important fer notar que són molt més nombrosos els qui conserven algun vincle amb la família, que aquells que trenquen completament les relacions amb aquesta.

Diverses enquestes arriben a la conclusió que els menors prefereixen viure al carrer que a casa seva on són víctimes de la violència (física o psíquica). S'estimen més dormir als portals que en habitatges precaris on hi ha amuntegament de persones i on gairebé sempre manquen les condicions mínimes d'habitabilitat. En aquests grups, organitzats jeràrquicament, és freqüent la inhalació de coles (la droga dels nens pobres) pels seus efectes sedants i perquè disminueixen el fred, el cansament i la gana.

Segons que va denunciar Amnistia Internacional, en els darrers quatre anys han estat assassinats al Brasil al voltant de 7.000 nens del carrer per "esquadrans de la mort"². La proporció de nens negres assassinats augmentà d'un 75% en 1990 a un 82% en 1991²⁷. Els esquadrans estan formats per policies i militars que gaudeixen d'una impunitat quasi absoluta. No es descarta que aquests assassinats siguin finançats per associacions de comerciants². A les grans ciutats del Brasil, amb una població total de 151 milions d'habitants, s'estima en vuit

milions el nombre de nens abandonats.

Vôlmer do Nascimento, creador del Moviment Nacional de Nens i Nenes del Carrer (MNMMR) ha acusat reiteradament el govern, la policia i el poder judicial brasilers de passivitat i en alguns casos de convivència amb els esquadrons de la mort. Només en deu mesos de 1991 Vôlmer va denunciar 340 assassinats de menors²⁹.

Aquesta violència dirigida als nens del carrer no és un fet privatiu del Brasil. En el cas d'Amèrica Central es parla de “pràctica institucionalitzada”, pel fet d'haver trobat a Guatemala presons secretes on s'ha demostrat la pràctica de tortures i posterior assassinat de menors³. També estan documentats casos similars a Hondures i Costa Rica³¹.

Un fenomen relativament recent és la creixent i espontània organització dels nens del carrer que formen, per exemple, associacions de venedors de diaris, de netejacotxes, etc.³.

6.3. *Infància i conflictes armats*

A la I Guerra Mundial només un 5% de les víctimes van ser dones i nens. A la II Guerra Mundial aquest percentatge va arribar al 50%. Actualment, l'esmentat percentatge s'aproximaria al 90%³³. Com a resultat, més d'1,5 milions de nens han mort víctimes de la guerra en la darrera dècada i més de 4 milions han quedat físicament discapacitats i uns 10 milions traumatitzats psíquicament. Al final de 1991 hi havia uns vint-i-cinc milions de nens desplaçats o refugiats³ (cinc milions vivint en campaments de refugiats a causa de la guerra) i 12 milions més han perdut les seves llars³⁵.

Segons Salim Ahmed Salim, secretari de l'Organització per a la Unitat Africana (OUA), a l'Àfrica els conflictes armats constitueixen la més gran amenaça per als nens, els quals solen “trobar-se entre dos focs”. Aquests conflictes són els principals responsables que un de cada cinc emigrants i un de cada dos refugiats al món siguin africans. Àfrica té actualment 6 milions de refugiats i 12 milions de desplaçats, en la seva majoria dones i nens³.

D'acord amb les dades que va fer públiques una comissió internacional el novembre de 1991, la taxa de mortalitat infantil en menors de cinc anys a l'Iraq es va quadruplicar després de la guerra del Golf. L'exhaustiu informe multidisciplinar, realitzat per 87 especialistes a les 30 ciutats i zones rurals iraquianes més importants, va constatar que l'increment dels casos de malnutrició infantil (30% en els menors de 5 anys), la reaparició del xarampió i la poliomielitis, l'existència d'epidèmies de còlera i tifus, així com també el terrible impacte psicològic sobre els nens que van sofrir els bombardeigs i en van viure les conseqüències³⁷ i ³. Sens dubte aquesta situació va empitjorar per les sancions i el bloqueig imposat sobre l'Iraq, i també pels estralls sobre la infraestructura assistencial i productiva causats per la guerra³⁹.

Durant els conflictes “de baixa intensitat” d'Angola i Moçambic a la dècada dels vuitanta, la taxa de mortalitat infantil en menors de cinc anys (TMM5)⁴ es va situar entre 325 i 375 (abans d'aquestes guerres era de 185), la taxa més alta del món. Només a Angola uns 300 mil menors van ser separats dels seus pares o es van quedar orfes⁴¹.

Fa tres anys es calculava que almenys 200 mil menors de 15 anys estaven enrolats en exèrcits. Per últim, el reclutament forçat de nens ha estat provat almenys en vint països⁴.

6.4 *Segrest i compra de menors*

Recentment, el diari mexicà *El dia* va fer pública la denúncia de diverses organitzacions no governamentals (ONG) d'aquell país segons les quals 20.000 nens són segrestats anualment i venuts a països del Nord, principalment als Estats Units. Aquestes ONG atribueixen aquest fenomen a tres causes principals: adopció il·legal, trasplantament d'òrgans i prostitució infantil⁴³. A les causes esmentades, caldria afegir-n'hi una quarta: l'explotació en règim d'esclavitud de mà d'obra infantil.

Aquestes quatre causes de segrest i compra de menors i especialment les tres primeres tenen una estreta relació amb l'estructura de relacions entre Nord i Sud i mostren la indefensió

davant l'explotació dels sectors més vulnerables del Sud. En molts casos aquesta explotació del menor produeix grans beneficis als diferents intermediaris.

Sobre aquests quatre fenòmens - que a continuació tractem breument és realment difícil reunir prou evidències per demostrar la gran magnitud que l'explotació infantil té en no pocs països del Sud. Tanmateix, les investigacions portades a terme ens donen dades concloents i ens permeten afirmar - des de la indignació- que el tràfic de menors és sens dubte un gravíssim problema.

6.4.1. Adopció il·legal. En alguns països del Sud hi ha organitzacions dedicades a la captació de menors (mitjançant compra o segrest) per vendre'ls a parelles que desitgen adoptar-ne. Aquest és el cas d'una organització peruana portada per un nord-americà, que ara ha fugit, responsable de la venda en tres anys d'uns 5.000 menors a l'estranger⁴.

A més dels Estats Units, Itàlia, França i Alemanya són els països amb una demanda més gran d'adopcions.

6.4.2. Trasplantament d'òrgans. Milers de nens d'Amèrica Llatina són *exportats* des dels seus països d'origen “amb vida o trossets [sic] a Europa, Estats Units i Japó per utilitzar els seus òrgans en trasplantaments”. Tal afirmació correspon a René Bidet, representant de l'Associació Internacional de Juristes per a la Democràcia davant les Nacions Unides.

El dominic Paul Barruel corrobora aquesta denúncia en el cas del Brasil. Barruel indica que entre 1984 i 1990 la policia brasilera va emetre 4.000 passaports a menors adoptats a Itàlia, però que només es registraren 1.000 arribades en aquest país. Segons Barruel la camorra sembla que es troba darrere del tràfic d'òrgans “ja que està prou estructurada (a nivell internacional) per disposar de la infraestructura adequada per conservar i traslladar òrgans”⁴⁵. El bisbe de Chimbote (Perú) corrobora aquesta hipòtesi quan afirma amb contundència que “Està comprovada l'existència d'aquesta màfia”^{4 i 47}.

6.4.3. Prostitució infantil. Algunes agències de viatge del Nord s'han especialitzat en el turisme que s'ha denominat “de companyia” o “sexual”. Tailàndia és un país en què aquesta mena de turisme assoleix unes dimensions dramàtiques⁴. Organitzacions no governamentals calculen en 800.000 el nombre de menors que es prostitueixen (la població total del país és de 56 milions d'habitants, 18 dels quals són menors de 16 anys)⁴⁹.

Al costat de Tailàndia, altres països citats sovint són Filipines, Índia, Sri Lanka, Kenya, diversos del Carib (com la República Dominicana) i Brasil. A la ciutat brasilera de Fortaleza arriben amb regularitat vols xàrter amb *turistes* europeus i nord-americans amb la intenció de mantenir contactes sexuals amb menors⁵.

Un factor que augmenta la demanda de menors és el risc de contraure la sida en aquestes relacions casuales, la qual cosa provoca que l'edat de la primera relació hagi disminuït significativament els darrers anys.

6.4.4. Treballs forçats. En ocasions, es produeix el rapte de menors per a la seva explotació com a mà d'obra. Segons una investigació del diari britànic *The independent*, centenars de nens de Sierra Leone van ser venuts com a esclaus (sic) a famílies riques de diversos països per intermediaris libanesos a Freetown⁵¹.

Al principi de setembre de 1991 el diari de Lima *El Comercio* va informar que s'havien trobat 50 cadàvers de nens en una mina de Huaypotue, al departament amazònic de Madre de Dios. En el mateix departament s'havien trobat 71 cementiris clandestins, en la seva majoria de nens esclaus portats amb enganys a les zones auríferes. Es calcula que uns 12.000 nens d'edats entre 10 i 12 anys treballen als rius aurífers del departament esmentat⁵.

Dintre d'aquesta categoria cal incloure la servitud per deutes. Es produeix quan un empresari presta una determinada quantitat de diners a un individu que l'ha de reemborsar mitjançant els ingressos obtinguts pel seu treball per al prestamista. Els deutes esmentats no

poden ser mai amortitzats i passen de pares a fills. Al Paquistàn, l'Organització Internacional del Treball (OIT) ha denunciat 20 milions de treballadors sota aquest règim de semiesclavatge, el 7,5% són nens⁵³.

6.5. *Infància i seguretat alimentària*⁵

Segons el Programa Mundial d'Aliments, més de 200 milions de nens menors de 5 anys no creixen adequadament a causa de mancances nutricionals. Cada any en neixen més de 20 milions amb un pes inferior al normal. S'estima que 40 milions pateixen manca de vitamina A⁵⁵. Al voltant de 13 milions de nens en edat pre-escolar estan exposats a patir xeroftàlmia, una lesió ocular irreversible causada pel dèficit de l'esmentada vitamina A. Aproximadament mig milió d'ells perden parcialment o total la visió.

En matèria de seguretat alimentària, Àfrica és l'únic continent amb un creixement de població superior a la producció d'aliments per càpita. Nombrosos països africans depenen de la importació o de la donació d'aliments l'origen fonamental dels quals són els excedents de la Comunitat Europea i els EUA.

Al Camerun, el percentatge de nens en edat escolar que pateixen malnutrició per manca de proteïnes ha augmentat del 20% en 1980 al 32% en 1992. S'estima que a Àsia meridional dos de cada tres nens pateix manca de pes, uns 100 milions de nens. La proporció augmenta a l'Àfrica subsahariana a un de cada tres nens⁵.

No cal apuntar que les mancances nutricionals van associades i predisposen als patiments dels processos infecciosos als quals hem fet referència.

6.6 *Infància i educació*

Tal com reconeixia la UNESCO, la dècada dels vuitanta va ser desastrosa per a l'educació: dues tercers parts dels més de cent països del Sud estudiats van registrar un descens en la despesa per alumne i en la meitat d'ells va disminuir la proporció de nens matriculats a l'ensenyament primari⁵⁷.

En el context de l'Àfrica subsahariana, extensible en diferent mesura tant a Àsia com a l'Amèrica Llatina, el primer president de la República de Mali elegit mitjançant les urnes l'abril de 1992, Alpha Oumar Konaré, realitza les reflexions següents sobre el desenvolupament i la seva relació amb el model d'educació⁵: “Fa trenta anys que Mali és un país independent (...). Actualment estem compromesos amb un procés democràtic (...) [i] malgrat això constatem que aquest país està en vies de desalfabetització: cada vegada menys nens i nens van a l'escola (...) ¿Quin model de desenvolupament podrem oferir a aquestes noves generacions i en quin tipus de democràcia podran participar?”

A continuació descriu críticament el sistema educatiu del seu país, basat en el model colonial, i afirma que, en el pitjor dels casos, és “una immensa fàbrica d'aturats i, en el millor, una fàbrica de funcionaris sense cap coneixement de la realitat”. I afegeix: “Aquesta mena d'ensenyament no pren en consideració ni les cultures locals ni el medi ambient i utilitza una llengua estrangera. Molts encara creuen - afirma Konaré- que enviar els seus fills a l'escola és no solament inútil des d'un punt de vista professional, sinó que, a més, comporta una pèrdua d'identitat. El nen o la nena perd la seva ànima. Es converteix en un *toubab*, un estranger”. L'actual president de Mali acaba titllant aquest model d'escola com una “escola d'exclusió”.

D'altra banda, ja hem vist com el servei del deute i els programes d'ajustament estructural obliguen al retall de les despeses socials, entre elles les educatives. A Amèrica Llatina aquests retalls estan tenint un impacte especialment negatiu fins al punt que, en paraules de Konaré, també podria convertir-se d'aquí a molt poc, si no ho és ja, en un continent en vies de desalfabetització.

I, tanmateix, l'educació és considerada per l'opinió pública de molts països del Sud (especialment la urbana) com l'única porta d'accés al benestar, al progrés. Tenir un títol és tenir

un futur. Malauradament, ni l'accés dels menors a l'educació ni l'accés dels titulats al mercat laboral permet fer-se excessives il·lusions sobre l'eficàcia del sistema educatiu. No és, per tant, estranya l'elevada deserció escolar: a Bolívia, per cada 10.000 inscrits al cicle bàsic, tan sols el completen 1.900; d'aquests, uns 480 comencen el batxillerat i únicament 8 inicien estudis universitaris⁵⁹.

Nombroses experiències educatives estan intentant revertir aquesta situació. En alguns casos, aquests models complementen l'educació reglada. En altres la substitueixen. Aquestes experiències educatives tenen en comú l'ús de les llengües vernacles amb introducció progressiva d'altres; són models adaptats a la realitat socio-cultural del menor; intenten no transmetre patrons occidentals inviables i valoren la cultura i les maneres locals; apliquen models d'aprenentatge comunitari i intenten implicar en el procés d'aprenentatge els pares i les seves Comunitats; no sacralitzen la ciència i la tecnologia occidentals.

En definitiva, els models esmentats intenten fer arrelar el procés educatiu en el context socio-cultural local i projectar el nen (i la seva comunitat) cap a un futur encarnat en la seva realitat, a partir de les possibilitats i les limitacions d'aquesta realitat.

6.7 *Infància i salut*

La Unicef calcula que la vacunació contra el xarampió per si sola prevé anualment 1,9 milions de morts infantils. Les campanyes de vacunació contra la diftèria, el tètanus i la tos ferina, que cobrien un 27% de la població infantil en 1981, en 1990 en cobrien un 85%⁶.

Malgrat els innegables assoliments en matèria de vacunació, accés a l'aigua potable, difusió de l'ús de la teràpia de rehidratació oral (TRO), control ponderal del creixement, entre altres mesures, els índexs per mesurar la qualitat de vida de la infància ens ofereixen un panorama certament desolador, especialment en els quaranta països del grup de països menys avançats (PMA, segons terminologia de les nacions Unides)⁶¹.

A part de l'estat nutricional, altres factors importants que cal tenir en compte són la situació de marginació i violència estructural en la qual viuen tantes famílies del Sud; l'encara limitat accés als serveis educatius (tant dels nens com de les seves mares, aquest darrer factor importantíssim) i de salut; l'escassetat d'infraestructures bàsiques de sanejament urbà i aigua potable; al costat de tota la

plèiade de factors estructurals que mantenen les estructures de poder en perjudici del benestar de la majoria de la població.

Potser l'índex més eficaç per valorar la situació de la infància en els diferents països és la Taxa de Mortalitat Infantil en Menors de 5 anys (TMM5). Els diferents informes anuals de la Unicef classifiquen els diferents països segons les seves TMM5. En el darrer informe (1993), 35 països tenen una TMM5 molt elevada (superior a 140); 29 la tenen elevada (inferior a 140, superior a 70); 32 la tenen mitjana (inferior a 70, superior a 20); i 33 la tenen baixa (inferior a 21).

És important fer constar la correlació positiva que hi ha entre la TMM5 i la taxa global de fecunditat⁶ i ⁶³. En condicions d'extrema necessitat, com les que es donen als països recollits al quadre següent, entre dos i tres de cada cinc nadons moriran abans de complir els cinc anys (a tall comparatiu afegim les d'Espanya, EUA i Japó):

Al quadre anterior podem observar com 13 dels 15 països recollits són africans (28 entre els 35 amb TMM5 molt elevades). És precisament en aquest continent on la sida adquireix especial virulència, especialment en països de l'Àfrica oriental (Burundi, Kenya, Malawi, Rwanda, Tanzània, Uganda, Zàmbia).

Quadre 6. Taxes de mortalitat en menors de 5 anys (TMM5), Taxes globals de fecunditat (TGF) i esperança de vida (EV) Per als quinze països amb TMM5 superior a 200 (dades de 1991)			
	TMM5	TGF	EV
Angola	292	7,2	46
Moçambic	292	6,5	47
Afganistan	257	6,9	43
Sierra Leone	253	6,5	42
Guinea-Bissau	242	5,8	43
Guinea	234	7,0	44
Malawi	228	7,6	45
Mali	225	7,1	45
Níger	218	7,1	46
Txad	213	5,9	47
Etiòpia	212	7,0	46
Somàlia	211	7,0	46
Mauritània	206	6,5	47
Burkina Faso	206	6,5	48
Butan	205	5,9	48
Espanya	9	1,4	77
EUA	11	2,0	76
Japó	6	1,7	79
Font: UNICEF (1993), <i>Estado Mundial de la Infancia 1993</i> , Taules 1 i 5.			

Els menors es veuen afectats, no solament pel contagi intrauterí o en travessar el canal del part, sinó per la possibilitat de quedar orfes després de la mort per sida d'un o d'ambdós pares. El nombre d'orfes creixerà dramàticament durant la pròxima dècada: més de 10 milions de menors de 10 anys al conjunt del continent⁶.

7. No és igual néixer nen que nena⁶⁵

En 23 dels 38 països estudiats pel World Fertility Survey en 1990 es mostrava una clara preferència per tenir fills barons (per raons d'ordre econòmic, cultural, etc.). En general els nens són alletats durant més temps i portats més aviat als centres d'assistència sanitària. Les nenes fan

tasques domèstiques des de molt petites. La nena passa de la infància a l'estat d'adult des de la seva primera menstruació. Sovint contrau matrimoni abans del seu complet desenvolupament amb els riscos consegüents en cas d'embaràs i maternitat. El fet de parir massa aviat, amb massa freqüència i massa tard mina la salut de milions de dones⁶.

La preferència electiva pels fills barons és una de les múltiples raons de les elevades taxes de natalitat en no pocs països del Sud i principalment africans. Conseqüència d'aquesta preferència és el risc que les nenes siguin relegades al darrer lloc en termes nutricionals (la qual cosa, en condicions d'extrema escassetat i malaltia, significa la mort) i educacionals (en general, als països del Tercer Món les nenes assisteixen en menor nombre i durant menys anys a l'escola que els nens)⁶⁷.

D'altra banda, s'ha establert la relació entre aquesta preferència i l'infanticidi de nenes en néixer. Recentment van causar un gran impacte en l'opinió pública les declaracions de la responsable de la Federació Xinesa de Dones, Txen Muhua, en les quals afirmava que, a causa de la política xinesa d'un sol fill per família (imposada des de 1987) i de la "creença feudal de la superioritat de l'home", els pares havien matat en néixer milions de nenes a l'última dècada. Les afirmacions esmentades van ser corroborades pels censos de població⁶. Un estudi recent a l'Estat indi de Tamil Nadú ens ofereix resultats semblants⁶⁹.

Finalment, s'està produint tant al Nord com al Sud un fenomen de *feminització de la pobresa*. Als països del Tercer Món aquest procés no solament és degut a l'increment de famílies monoparentals al capdavant de les quals hi ha una dona, sinó que es veu agreujat per la migració intra-rural o rural-urbana del baró que busca treball (en algunes regions, però, sol ser la dona qui primer emigra i posteriorment s'emporta la resta de la família). Aquesta *feminització de la pobresa* afecta greument les nenes les quals han d'ajudar les seves mares a "suplir" el pare absent en activitats que generin ingressos, tasques agrícoles, entre altres.

III. PAU PER A LA INFÀNCIA

8. Facilitar l'accés als mètodes de planificació familiar

Ja hem vist com elevades taxes de mortalitat infantil solen anar acompanyades d'elevades taxes de fertilitat (com més fills es perden més se'n tenen). Quan advoquem a favor de facilitar l'accés als mètodes de planificació familiar, ho fem recordant, una vegada més, el context socio-econòmic que determina clarament les tasques esmentades. I ho fem pensant especialment en les conseqüències que el context esmentat té en el rol de la dona dins la seva comunitat.

Moore-Lappé i Schurman ho expressen de la manera següent⁷: “Segons el nostre punt de vista, la variada evidència - basada en el treball realitzat per antropòlegs i sociòlegs al Tercer Món- sobre perquè els pobres tenen molts fills suggereix que les elevades taxes de fertilitat es poden entendre millor com una resposta a les estructures antidemocràtiques de poder, davant les quals la gent amb prou feines té una altra sortida que tenir un elevat nombre de naixements.”

Segons estimacions del Fons de les Nacions Unides per a la Població, si les dones que, en cas de poder utilitzar mètodes de planificació familiar, optarien per no tenir més fills tinguessin accés als mètodes esmentats⁷¹, es produiria un descens del 38% en el nombre de naixements, i també una disminució del 29% en la mortalitat materna global⁷. Igualment s'aconseguiria una reducció significativa dels 50.000 avortaments que es calcula que es produeixen diàriament en condicions sanitàries d'alt risc⁷³.

Pel que fa al nostre tema, la importància de facilitar el lliure accés als mètodes de planificació en aquelles dones que així ho desitgessin (els mètodes moderns són desconeguts pel 90% de les dones africanes) es troba en la millor atenció que rebrien els fills o les filles desitjats (a part de repercutir positivament en la salut i l'estatus socio-econòmic de la mare, si bé aquest darrer aspecte no pot ser universalitzat per raons culturals).

Tal com conforma l'experiència, la disminució de les taxes de natalitat no s'obtenen pel simple fet de facilitar l'accés de la dona als mètodes de planificació familiar, si les esmentades accions no s'integren en programes integrals d'educació, salut, generació d'ingressos, integració i participació en la seva comunitat.

De manera resumida podem afirmar que no hi ha llibertat per decidir sobre la pròpia fertilitat⁷:

- mentre la pròpia seguretat econòmica depengui parcialment o totalment del nombre de nadons que sobreviuen;
- mentre siguin necessaris molts naixements perquè almenys alguns nens arribin a la maduresa;
- mentre els serveis de salut, inclosos els mètodes de control de la natalitat, només estiguin a l'abast d'aquells amb majors ingressos en àrees urbanes;
- mentre una dona no tingui més elecció que el matrimoni i la seva única font de poder siguin els seus fills i filles, especialment els primers;
- mentre les possibilitats educatives i laborals de les dones, a part de les domèstiques, siguin molt limitades.

Expressat d'una manera una mica crua, el millor anticonceptiu és el benestar de la dona i la seva família, un benestar que va molt més enllà de l'eliminació de la pobresa en les seves diferents manifestacions. Només en aquesta situació de benestar es pot decidir lliurement el nombre de fills i el seu espaïament.

9. Infància del Nord: ¿cada vegada menys però pitjor?

No hi ha dubte que la situació de la infància al Nord és en termes relatius molt millor que la del Sud. L'Estat del benestar li garanteix la cobertura de les seves necessitats vitals i, en molts casos, la situació econòmica de la seva família permet multitud de despeses no essencials: com a mitjana un nen o una nena del Nord consumeix 20 vegades més que un del Sud i pol·luciona 10 vegades més.

Tanmateix, tal com hem comentat més amunt, un fet rellevant en el marc de la nostra discussió és que al Nord hi ha una creixent preocupació pel deteriorament dels drets de la seva pròpia infància. Aquesta preocupació sembla més basada en la situació real del menor que en una major cobertura informativa, és a dir, d'un major coneixement de conculcacions dels drets del menor que ja es produïen.

A primera vista, aquest deteriorament resulta paradoxal quan es té en compte la disminució de la taxa de natalitat que s'ha produït als nostres països. En aquest sentit les dades d'Espanya són molt reveladores. La taxa mitjana va ser de 3,5 fills per dona per al període 1992-1993⁷⁵, semblant a la que actualment tenen països com Turquia, Filipines o l'Equador. Aquesta taxa havia descendit a 2,2 fills per dona en 1980 i a 1,3 al darrer cens (1991)⁷⁶. S'estima que abans de l'any 2000 el nombre de majors de 65 anys sigui superior al dels menors de 15 anys.

La majoria dels menors maltractats procedeix de famílies de renda baixa. La majoria dels entorns familiars es veuen marcats per problemes de marginació, mals tractes entre els membres de la parella, drogodependències, trastorns mentals, etc. D'altra banda, la sobreprotecció, els mals tractes psicològics i l'escàs grau de responsabilitat dels nens i nenes, especialment en famílies de renda baixa, contrasta extraordinàriament amb la precoç incorporació al mercat de treball, la cura precoç dels germans petits, etc. dels menors del Tercer Món.

Algunes dades extretes de diferents fonts il·lustraran parcialment el deteriorament que han patit alguns sectors de la població infantil i molt especialment aquells que pertanyen a sectors marginals de baixos ingressos (el *tercer terç* de la nostra societat dels tres terços):

- Segons un informe del Ministeri de l'Interior italià, més de 9.000 menors de 14 anys treballen en aquell país per a bandes mafioses⁷⁷.
- Segons un informe del National Center for Children in Poverty de la universitat de Colúmbia de Nova York, un 25% dels nens dels EUA viuen en condicions de quasi indigència⁷⁸. A la dècada dels seixanta aquest tant per cent era significativament menor: 14%⁷⁹.
- Un estudi realitzat en 1985 a la Gran Bretanya va mostrar que 2 de cada 5 nens entre 11 i 16 anys treballaven durant el curs escolar; d'aquests, el 80% (2,5 milions) ho feien en horaris i condicions considerades il·legals⁸⁰.
- Segons el darrer informe de l'OIT (1992) més de 100.000 nens estarien treballant il·legalment a Espanya, especialment en tasques agrícoles.
- Segons un estudi realitzat pel Pla Integral de Menors⁸¹, més del 2% dels nens de Saragossa - entre 1.080 i 1.500- rep mals tractes dels seus pares o un altre membre de la família⁸². En percentatges:
 - 46,4% dels menors està afectat per l'abandó o el desemparament;
 - 32,2% dels menors pateix maltractament psíquic;
 - 12% dels menors és obligat a practicar la mendicitat;
 - 7,3% dels menors rep pallisses regularment;
 - 2,1% és sotmès a abusos sexuals.

Per edats, el grup més afectat és el d'11 a 14 anys (37,15%), seguit del de 6 a 10

(36,8%), el de 3 a 5 (16,2%), el de 6 mesos a 2 anys (5,57%) i el dels menors de 6 mesos (4,28%).

El pare (32%), la mare (28%) i ambdós (18%) són els que més infligeixen mals tractes, seguits del company de la mare (13%) o un altre familiar (3,4%).

Respecte de la problemàtica del menor als nostres països no hauríem de deixar d'abordar problemes com la difícil integració dels fills o les filles dels gitanos i els immigrants d'origen magrebí a les nostres escoles, com també el rebuig dels nens amb anticossos de la sida.

Per últim, altres aspectes que cal considerar, però que ultrapassen l'abast d'aquest treball, són la influència dels mitjans de comunicació social, l'escola i l'ocupació del temps lliure en l'evolució psicosocial del menor amb els seus continguts explícits o implícits, de caràcter sexista, violent i competitiu.

10. Pobresa infantil: pobresa estructural del model de desenvolupament

Al llarg d'aquest treball hem esmentat en repetides ocasions el Brasil. Això es deu fonamentalment, no pas a la major transparència informàtica, sinó, almenys en part, al fet que el Brasil és un dels països que més cruament ha sofert les contradiccions socials i ecològiques del model de desenvolupament capitalista. Escriu una investigadora brasilera⁸³: “Des de fa molt temps es diu que el Brasil és un país de joves, que ells en són la major riquesa nacional, que el futur és a les seves mans, [tanmateix, darrere d'aquestes declaracions] s'amaga la dolorosa realitat d'un país que va optar pel creixement econòmic a qualsevol preu, que va concentrar la renda i va deixar el 58% de brasilers en una situació de misèria o d'estricta pobresa... Alhora que el govern festejava el fet que el Brasil passava a ser la vuitena potència en producció industrial d'occident... [el país passava a ocupar] el lloc número vuitanta-vuit del món en despeses d'educació.”

L'agreujament de la situació socio-econòmica en l'àmbit familiar, nacional i internacional repercuteix amb més força sobre els grups més indefensos, que no són altres que els de la infància. En el context d'Amèrica llatina, Pilotti escriu⁸: “En el moment actual, sembla que el principal impacte de la crisi econòmica ha recaigut sobre la fràgil estructura familiar dels sectors més pobres, la qual cosa ha comportat una major desorganització i desintegració en l'interior de les llars, amb les seqüeles d'efectes negatius per als nens que viuen en aquest context.”

Veiem una vegada més com el malestar de la infància dona testimoni fidel d'un model de desenvolupament que en temps de dificultat com són els actuals, fa recaure gran part del seu pes sobre els sectors marginals - i marginats- de la societat. El servei del deute extern i la imposició dels PAF es converteixen en autèntics mecanismes d'opressió financera que atempten greument contra la sobirania dels estats, que respecten, i fins i tot afavoreixen, només l'élite que va ser la que els anys setanta i vuitanta va contraure el deute “públic” a fi d'utilitzar-lo, en bona mesura, en el seu propi benefici.

Nombrosos estudis ratifiquen la correlació existent entre l'agreujament de la crisi econòmica global i l'increment de les desigualtats socials (i l'augment de pressió sobre el medi natural).

Reproduïm els fragments següents d'un recent treball realitzat a Guatemala⁸⁵: “Els anys de crisi i ajustament econòmic s'ha accentuat el fenomen de la distribució desigual de la propietat i l'ingrés. Al camp, el 2,6% dels grans propietaris posseeix un 65,5% de la superfície total (...) El nombre de minifundis ha crescut a un ritme anual del 5% (...) (El sector industrial), entre 1989 i 1991, els preus interns van augmentar més del 90% en forma acumulada. El salari mitjà de 1990 es va reduir, en termes reals, un 27% respecte al de 1980 (...) Les famílies de més gran poder econòmic reben un ingrés mensual 105 vegades superior al que reben les

famílies més pobres (en 1980 la diferència era de 17 vegades) (...) La despesa social en salut, educació i habitatge va baixar del 3,7% del PIB en 1980 al 2,7% en 1990 (...) [mentre que] els pressupostos de defensa i seguretat i de manteniment de la burocràcia estatal continuaren creixent de manera ininterrompuda."

A continuació l'estudi ofereix les següents dades comparatives sobre els nivells de pobresa a Guatemala, en 1980 i 1989:

Quadre 7 Nivells de pobresa (percentatges)			
	Pobres	Pobresa extrema	No pobres
1980	32,0	38,8	29,2
1989	20,6	59,3	20,1
Font: Instituto Nacional Estadístico de Guatemala.			

La infància no pot, per tant, ser aïllada com si estigués dins d'una campana de vidre del "món exterior" de relacions socials, polítiques, econòmiques, com tampoc no pot ser aïllada de l'ordre de valors mitjançant el qual la seva comunitat concreta li atribueix uns deures i uns drets segons la seva edat i sexe.

Els nivells més alts de pobresa infantil es donen en aquells països amb índex més alts de pobresa general. D'acord amb diversos informes, Àfrica ocupa el darrer lloc respecte de tres indicadors bàsics de l'estat de la infància: té la taxa més alta de mortalitat infantil en nens menors de cinc anys (TMM5), l'esperança de vida més baixa i el menor índex d'accés a l'ensenyament primari⁸.

11. L'explosió de dignitat

Els anys vuitanta han estat anomenats la *dècada perduda* per al desenvolupament. No obstant això, aquesta dècada aparentment fracassada ha estat testimoni del que Mario Benedetti ha denominat una "explosión de dignidad". És a dir, una dècada de creixent organització i mobilització civil, no solament a Amèrica Llatina, sinó també a Àfrica i Àsia.

En el context de la nostra discussió estem veient com "La societat civil organitzada en defensa dels drets dels nens i els adolescents ha demostrat que és una alternativa madura, capaç de proposar solucions i d'intervenir en la realitat"⁸⁷.

Malgrat totes les incertituds que caracteritzen l'última dècada del segle XX, la creixent participació popular, al costat del cul-de-sac - ecològic i social- en què s'ha ficat el model econòmic encara hegemònic, fonamenten la nostra esperança que els nous models de progrés social sustentables aniran veient la llum. Alguns ja tenen una gran vitalitat. Altres han de configurar un autèntic nou ordre de relacions locals i internacionals⁸.

Aquest és el cas de l'organització brasilera Moviment Nacional de Nens i Nenes del Carrer esmentada anteriorment o el Moviment de menors treballadors a zones marginals de diverses ciutats peruanes (Manthoc) com Lima, Chimbote, Pullcalpa nascut en 1978⁸⁹.

Un altre bon exemple és el de l'organització índia Bacha Bachao Andolen (salva el moviment dels nens), fundada en 1974 pel metge J. B. Banerji a l'Estat d'Uttar Pradesh els objectius principals de la qual són la prevenció, la rehabilitació, la capacitat i la integració social de menors discapacitats, menors que sovint són amagats per vergonya.

Els exemples serien innumbrables. Per completar aquesta visió esperançada, esmentem cinc programes seleccionats entre tots aquells mitjançant els quals Intermón dona suport a Àfrica i Amèrica Llatina⁹:

- *Lar Nova Esperanza*. Projecte d'atenció a nens del carrer de Matola (Maputo, Moçambic) amb activitats escolars i de formació professional, amb producció dirigida a l'autofinançament d'un centre d'acollida per a 20 nens en règim intern i 180 en règim extern.
- *Centres d'acollida per a menors en dificultat*. Localitzats a Cotonou (Benin) aquests dos centres tenen com a objectiu un primer nivell d'acompanyament inicial – i primer d'ells- i de formació en diferents especialitats que permetin la incorporació al mercat de treball (marroquineria, forja, soldadura, etc.).
- *Taller per a discapacitats de guerra*. Tallers de fusteria, electricitat i sabateria a Ocotol (Nicaragua) en els quals es formaran alumnes que, al seu torn, es comprometin a formar la següent promoció.
- *Ajuda als nens i nenes treballadors de nit*. Localitzat a Guatemala ciutat, aquest programa fa diagnòstics de situació, ajut laboral als pares, incorporació dels nens en cooperatives de serveis, defensa legal, assistència psicològica i activitats lúdiques.
- *Centre comunal Villa del Carmen*. Construcció de dos centres d'atenció integral per als barris de Pasankeri i Llojetas (La Paz, Bolívia). Es cobreixen quatre serveis bàsics: educació complementària, atenció primària de la salut, dona i organització, i programa de suport al desenvolupament i creixement del nen.

12. A tall de conclusió: el dret a ser nen

Acabem de fer un penós recorregut per les circumstàncies en les quals quotidianament es mouen - amb una gran creativitat- un important percentatge de la població infantil del planeta, pobres entre pobres.

Aquest document no ha estat exempt de raons per a l'esperança: convencions internacionals que posen els governs entre l'espasa i la paret; major cobertura del programa mundial d'immunització mitjançant el qual es prevé la mort de tres milions de nens; creixent autoorganització de la infància marginada; aparició, al Sud i al Nord, de nombrosos grups i associacions que defensen i animen el menor; creixent sensibilitat en l'opinió pública del Nord.

Tanmateix, el malestar de la infància contemporània amb prou feines és percebut. Hom diria que es invisible. S'atempta contra els seus drets més bàsics amb la impunitat que ofereix el desconeixement. Tanmateix, a mesura que el model de desenvolupament basat en el creixement econòmic, l'acumulació i la marginació es va esguerdant, els *desarreglaments* que l'esmentat model havia d'anar solucionant amb el temps es van agreujant i fent més evidents. Aquest patiment de la infància apareix com el símptoma més greu de la desballestada estructura de relacions socials intra i internacionals.

Vegem aleshores com els vençuts prenen la iniciativa. S'organitzen, aguditzen l'enginy, es busquen la vida on els és negada. Martínez Reguera no dubta a afirmar:⁹¹

“Sempre es va produir curiositat i avui em procura complaguda admiració, perquè estimo la vida, la capacitat d'aquests nens per sortir-se'n... Desenes de nens conec que amb set o vuit anys desborden atencions envers els seus germanets més petits, els crien, els “eduquen” i hauríeu de veure amb quina destresa els porten a coll-i-bé de les seves fràgils caderes”.

“Amb nou anys aconsegueixen superar l'atrofiada economia familiar venent mocadors als semàfors. Nens que amb dotze aprenen a forçar el meu cotxe i a engegar la seva vida amb una simple clau d'obrir llaunes d'anxoves... O quan en tenen tretze i ja gairebé res no té sentit i res no els queda, tret de la lucidesa per saber que sobren”.

“Tant de bo arribi el dia (...) en què la consciència moral de la gent aixequi

monuments als venedors de mocadors als semàfors, als alats i esforçats missatgers adolescents, als repartidors de propaganda, els recol·lectors de cartró i paper usat [a aquells] que, amb les seves economies submergides, com corrents d'aigua subterrànies, fan renéixer els horts més humils, evitant que la voracitat d'alguns ho agostegi tot.”

Veiem com el menor té veu i no podem endarrerir més temps el seu dret a deixar-se sentir. Potser no sap ni llegir ni escriure. Potser no té llibertat ni salut, però té veu i aquesta veu ha de ser escoltada per altres nens i per aquells adults que vulguin ser-los útils. El món del menor sovint ens sembla inaprensible: ¿perquè no deixem que ells ens el presentin?

Cottle i Ruiz acaben un article sobre les colles d'El Alto de La Paz (Bolívia) afirmant que:

“Si no es procura el diàleg, si no es reconeix el dret dels joves a plantejar les seves necessitats i a fer escoltar la seva veu, a ser acords que construeixin la quotidianetat de la comunitat, almenys la seva actitud d'oposició els fa visibles com a protagonistes (...) els dona un lloc.”⁹

Els adults creiem tenir les receptes per a tots i cadascun dels desigs i les mancances del menor i tanmateix, ¿fins a quin punt prestem atenció a la simple grandesa de les seves aspiracions reals?. Construïm el món a la mesura de la nostra limitada visió: la pantalla d'una televisió, els objectius a curt termini, la seguretat, la privacitat, l'asfalt i la productivitat. El nostre realisme positivista és una còpia barroera de la realitat il·luminada per la imaginació que es recrea en la infància. La nostra rutina, la seva improvisació. El nostre món enrellotjat, el seu univers atemporal.

El dret a ser nen és el dret a no ser un adult precoç. El suprem dret a prescindir de la preocupació per l'aliment, la salut, l'habitatge. És el dret a jugar. És el dret a estimar les seves cultures i a respectar les alienes. El dret a ser valorat i a aprendre a apreciar. El dret a practicar la convivència, el respecte cap a la diversitat.

Aquells adults que encara retenen el millor de la infantesa han de posar-se a treballar infatigablement per aconseguir un major benestar per a la infància: pau per a la infància, ara.

NOTES

- ¹ Max-Neef, M.: "Follies of humankind", *Resurgence*, 15, march/april 1991.
- ² Com veiem, en 1989, la relació entre el 20% més pobre i el 20% més ric en l'àmbit internacional és d'1 a 59. Doncs bé, si es realitzés el mateix càlcul en l'àmbit intranacional, és a dir, calculant els ingressos del 20% més pobre i del 20% més ric independentment del país en el qual habiten, la relació seria aproximadament tres vegades superior: d'1 a 150 (PNUD, *Desarrollo humano: Informe 1992*. Santa Fe de Bogotá, Tercer Mundo editores, 1992, p. 88).
- ³ La Convenció considera nen o nena els o les menors de 18 anys. Conté un preàmbul i tres seccions amb 54 articles. La primera (art. 1 al 41) recull els drets fonamentals, mentre que la segona i la tercera, amb 14 articles en total, fan referència a la creació d'un Comitè de Seguiment de la Convenció (art. 43 a 45), a la difusió (art. 42), ratificació i entrada en vigor d'aquest (art. 46 al 54).
- ⁴ O'Malley, T.: "Survival as a right", *Trocaire Development Review 1991*, Trocaire, 1991.
- ⁵ Jorge Vila, director de l'oficina a Bolívia de Defensa dels Nens Internacional. Taller sobre "La problemàtica de la infància, avui", organitzat a Barcelona per la Fundació Intermón (9.7.92)
- ⁶ Així, sobre el tema mediambiental s'han signat no menys de 150 tractats internacionals els darrers 20 anys.
- ⁷ Aquesta afirmació no pretén menysvalorar les repercussions positives que a mig o a llarg termini puguin tenir esdeveniments tan importants com la caiguda del mur de Berlín i la fi de la guerra freda, la progressiva desaparició del *apartheid* a Sud-Àfrica, la creixent contestació social als països del Nord i del Sud, la pèrdua progressiva de poder dels estaments militars en nombrosos països del Sud i, especialment, la creixent interdependència entre les diferents societats que conformen *l'aldea global*.
- ⁸ Unicef, *Informe sobre el estado de la infancia*, 1993.
- ⁹ Aquesta quantitat, 25.000 milions de dòlars anuals, és 37 vegades inferior a les despeses militars mundials en 1990, any en què aquestes van ascendir a 934 mil milions (Renner, M.: *Signos vitales*. Apóstrofe, 1993, p. 135).
- ¹⁰ Només a l'Índia, hi viuen més menors de 15 anys (313 milions) que en el conjunt d'Europa (incloses les ex-repúbliques soviètiques), els EUA, Canadà, Austràlia, Nova Zelanda i Japó (260 milions) (dades de 1990).
- ¹¹ UNFPA: *The state of World Population 1992*. Oxford, New Internationalist Publications, 1992.
- ¹² UNFPA, *op. Cit.*; Banc Mundial, *World Populations Projections, 1992-1993 Edition*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1992. Segons aquestes projeccions, cap a l'any 2050, 9 de cada 10 persones viuria al Tercer Món.
- ¹³ La paraula "gènere" (de l'anglès *gender*) s'utilitza cada vegada més en substitució de "sexe", ja que no es refereix exclusivament a les característiques biològiques de l'individu, home o dona, sinó que engloba també les relacions socials associades a un i altre sexe segons l'entorn cultural.
- ¹⁴ Segons la Unicef, aproximadament un de cada dos casos de desnutrició, malaltia i mortalitat a la primera infància estan causats per sis malalties que es poden prevenir i ser tractades a baix cost: xarampió, poliomièlitis, tètanus neonatal, tos ferina, diarrea i pneumònies (*Estado mundial de la infancia 1992*).
- ¹⁵ Vegeu, Bueno, A.: *Nens del carrer*. Barcelona, Cristianisme i Justícia, Quadern núm. 33, 1990.
- ¹⁶ El principi de "màxima prioritat per a la infància" constitueix la segona proposició específica de l'Informe d'Unicef de 1992, on es proposa que s'adopti com "una norma ètica" amb caràcter internacional.
- ¹⁷ Els PAE engloben una sèrie de mesures sobre política de preus i de tipus de canvi (devaluació, liberalització del canvi i del comerç i control de salaris) i mesures per contraure la demanda interna (restricció de l'accés al crèdit i política fiscal destinada a reduir el dèficit públic). Segons l'expressió de Susan George, es tracta de "guanyar més i gastar menys" (vegeu la referència a la nota següent).
- ¹⁸ Sobre les repercussions que el deute extern del Tercer Món té als països del Nord, recomanem el llibre de Susan George, *El bumerang de la deuda*, Barcelona, Col·lecció Intermón, núm. 2, Deriva Editorial, 1993.
- ¹⁹ Per raons diferents d'ordre fisiològic, els nens són molt més vulnerables a la pol·lució que els adults. Els embrions encara ho són més que els nens petits ja que si bé la placenta impedeix el pas d'algunes substàncies, nombrosos contaminants la travessen amb facilitat (CO, nitrats, pesticides, dioxines, mercuri). Algunes també són canalitzades a través de la llet materna. Aquesta predisposició s'agreuja pel fet que nombroses activitats de la infància (bany en zones pròximes xxx, treball al carrer amb trànsit intens, etc.) i

els seus mateixos llocs de residència (zones marginals al costat d'abocadors, zones amb indústries contaminants, absència d'infraestructures de sanejament, etc.).

- ²⁰ No és aquest el lloc per estendre'ns sobre la importància de fomentar la lactància materna davant els greus inconvenients que té la lactància artificial (qualitat molt inferior a la materna, mala utilització per manca d'aigua potable o excessiva dilució amb risc de processos diarreïcs i malnutrició crònica, preu molt alt per al poder adquisitiu de la majoria de la població, etc.). Aquests inconvenients han motivat diversos boicots contra les *multinacionals del biberó* (Nestlé, Wyeth) que presenten les llets “maternitzades” com a idònies per a l'alimentació del nadó i utilitzen tota mena de pressions comercials: agressivitat publicitària, iniciació del seu ús a les maternitats mitjançant mostres gratuïtes, etc. L'organització no governamental IBFAN (Xarxa de Grups pro Alimentació Infantil) s'ha imposat la tasca d'introduir a les diferents legislacions nacionals el Codi Internacional de Succedanis de la Llet Materna, publicat per l'Organització Mundial de la Salut en 1981.
- ²¹ A part d'aquests casos extrems (tot i que no són excepcionals), altres ocupacions infantils freqüents són: la distribució al detall (productes alimentaris, manufactures, diaris); transport urbà (operació de carretes tirades a cavall i carretons a mà, treball com a carregadors); serveis personals i de seguretat (enllustradors, neteja i vigilància de cotxes); recol·lecció de deixalles i selecció d'escombraries); mendicitat; intermediaris en el tràfic de drogues, etc. (Pilotti, F. J.: “La crisis económica y su impacto en la familia”, *Medio Ambiente y Urbanización*, núm. 29, p. 19, desembre 1989).
- ²² OXFAM: *The field Directors' Handbook*, Oxford, Oxford University Press, p. 55, 1985.
- ²³ *El País*, 21.6.92.
- ²⁴ Així, per exemple, en 1984 a Egipte els nens entre sis i quinze anys representaven un 10% del total de la força de treball, davant el 4% en 1979. (*El País*, 30.7.90).
- ²⁵ Reben denominacions diverses “polilla” a La Paz, “gamines” a Bogotá, “canallitas” a Asunción, “meninos da rua” a Sao Paulo. En el conjunt d'Amèrica Llatina es calcula que hi ha uns 45 milions de nens vivint al carrer, més d'un 50% al Brasil (*Intermón Servei de Notícies*, Informe núm. 11, desembre 1991).
- ²⁶ *El País*, 17.7.92.
- ²⁷ “Brazilian children targets of police killing”, *Third World Resurgence*, n. 17, January 1992, p. 42.
- ²⁸ Conclusions extretes de l'Informe de la Federació Internacional de Drets Humans, realitzat en 1992 sobre els assassinats de nens al Brasil (cit. Gabetta, C.: “Entre Rio de Janeiro i Alcàsser”, *Cuatro semanas y Le Monde Diplomatique*, 3/93).
- ²⁹ *El País*, 2.5.93. Vòlmer do Nascimento fa dos anys que està amenaçat de mort. En 1991 va rebre en nom de la seva organització el premi de l'Associació pro Drets Humans d'Espanya. El MNMMR té al Brasil 20 oficines i uns 3.000 voluntaris.
- ³⁰ *Inforpress Centroamericana*, núm. 924, 28.2.91.
- ³¹ *Inforpress Centroamericana*, núm. 963, 5.12.91.
- ³² Janiva, M.: “La rue, mode d'emploi”, *Croissance*, núm. 342, 11.91.
- ³³ Des de la II Guerra Mundial s'han produït uns 160 conflictes armats, la majoria d'ells als països del Sud. Aquests conflictes han causat uns 20 milions de morts, majoritàriament civils.
- ³⁴ *UNDRO News*, January/February 1992.
- ³⁵ Unicef: *Estado mundial de la infancia 1992*, p. 26.
- ³⁶ *Development Hotline*, n. 20, 12/92.
- ³⁷ *Guardian Weekly*, 3/11/91. L'informe esmentat ha estat considerat l'estudi més complet realitzat sobre l'impacte d'un conflicte armat fins al moment present.
- ³⁸ Un estudi realitzat amb nens libanesos de 3 a 9 anys va determinar que la guerra era el principal tema de conversa (96% dels nens), el principal joc (86%) i la temàtica principal del seus dibuixos (80%) (cit. a Summerfield, D.: “The psycosocial effects of conflict in the Third World”, *Development in Practice*, vol. 1, No 3, Autumn 1991).
- ³⁹ Poc després de l'inici de la guerra del Golf, M. Sánchez Bayle escriu: “Des de fa més de dues setmanes els nens de Bagdad no dormen (...) Dia i nit es troben tancats en refugis, sentint l'estrèpit dels bombardeigs, el continu udol de les sirenes, que confonen amb els seus propis crits de terror (...) La seva ciutat s'està convertint en un embull de ferros retorçats i de ruïnes (...) Els nens de Bagdad ja no juguen ni somnien (...) Les seves mirades (...) - ulls terroritzats, fixos, espantosament esbatanats -... només traspuen por i sorpresa.” (“Los niños de Bagdad”, *El País*, 2/2/91)
- ⁴⁰ La Taxa de Mortalitat en Menors de 5 anys és el nombre de morts menors de cinc anys per 1.000 nascuts vius. No s'ha de confondre amb la Taxa de Mortalitat Infantil que recull el nombre de morts menors d'1 any per 1.000 nascuts vius.
- ⁴¹ Podríem multiplicar els exemples i parlar dels “nens de la intifada” als territoris palestins ocupats per Israel, els de l'apartheid a Sud-àfrica, els d'Afganistan, els del Salvador o els de Bòsnia-Herzegovina. N'hi ha prou

amb els exemples donats per demostrar una vegada més l'extrema indefensió dels menors en situacions extremes.

⁴² Summerfield, D., *op. cit*

⁴³ *El País*, 18/2/93.

⁴⁴ *La Vanguardia*, 10/2/92.

⁴⁵ *La Vanguardia*, 6/11/91.

⁴⁶ *El Periódico*, 10/5/91.

⁴⁷ La mateixa hipòtesi d'una xarxa mafiosa de tràfic d'òrgans sembla quedar demostrada en la desaparició de quasi 3.000 nens d'orfenats albanesos entre juny de 1991 i maig de 1992, així com també l'existència de nombroses adopcions realitzades en circumstàncies estranyes des de Grècia, Itàlia i els EUA. (*El País*, 25/5/92).

⁴⁸ Segons un estudi realitzat a Suïssa, dels 85.000 ciutadans d'aquest país que van viatjar a Tailàndia en 1991, dos terços eren homes i per a la majoria d'ells un contacte sexual amb menors era la raó del viatge (*El País*, 17/5/92)

⁴⁹ *El País*, 14/11/91.

⁵⁰ Comunicació personal d'un dels membres del Comitè de Defensa del Menor de la ciutat de Fortaleza (juny de 1992).

⁵¹ *El País*, 17/4/90.

⁵² Agència Efe, 5/9/91.

⁵³ *El Mundo*, 14/3/93.

⁵⁴ Entenem per seguretat alimentària l'accés material i econòmic a un subministrament suficient d'aliments sans, de totes les persones i en tot moment, de manera que puguin portar una vida plenament activa.

⁵⁵ *Journal*, Programa Mundial de Alimentos, n°. 23, Enero-Marzo 1993.

⁵⁶ Documents diversos fets públics durant la Conferència Internacional sobre Nutrició organitzada conjuntament per la FAO i l'OMS; Roma, desembre de 1992.

⁵⁷ cit. a Unicef, *Estado Mundial de la infancia 1992*, p. 38.

⁵⁸ Konaré, A.O.: "Un entretien avec Alpha Oumar Konaré", *Le Monde*, 2/2/93.

⁵⁹ Cottle P. i Ruiz, C. B.: "Las pandillas de El Alto", *cuarto intermedio*, n° 24, agosto 1992.

⁶⁰ Unicef, *Estado mundial de la infancia 1992*, p. 12.

⁶¹ La introducció del conegut estudi *Ajuste con rostro humano*, comença amb l'asseveració següent: "Els anys setanta, després de tres dècades de notables progressos, les millores assolides en el benestar de la infància (...) començaren a deteriorar-se. El descens de les taxes de mortalitat infantil en menors d'un i cinc anys es va fer més lent, igual que els avenços en l'elevació del benestar econòmic, l'escolarització la cobertura d'altres necessitats bàsiques" (Cornia, G. A., Jolly R. i Steward, F.: *Ajuste con rostro humano*, Madrid, Siglo XXI, vol. 1, 1987).

⁶² La taxa global de fecunditat és el nombre de fills per dona, durant el període de procreació, d'acord amb les taxes de fecunditat que preval en cada grup d'edat.

⁶³ Aquesta correlació, amb certes limitacions, seria extensible a altres índexs com són l'esperança de vida, l'accés a l'aigua potable, la taxa d'alfabetització femenina, entre altres.

⁶⁴ Lamboray, J. L. & Elmendorf, A. E.: *Combating AIDS and other Sexually Transmitted Diseases in Africa*. Washington, World Bank Discussions Paper, n. 181, 1992.

⁶⁵ La majoria de les dades incloses en aquesta secció estan extretes del llibre *Women and the environment* preparat per Annabel Roda (Londres, Zed. 1991).

⁶⁶ *ibid.*, p. 69.

⁶⁷ En 1990, de mitjana, per cada 100 homes alfabetitzats només hi havia 69 dones al conjunt dels països del Tercer Món i només 53 als països menys avançats (PNUD: *Desarrollo humano: Informe 1992*. Santa Fe de Bogotá, Tercer Mundo editores, Tabla 9, 1992).

⁶⁸ Així, el cens de 1990 va indicar que s'havien produït 111,3 naixements de nens per cada 100 nenes (normalment la proporció és només lleugerament superior a favor dels nens). Davant els resultats del cens esmentat, "els demògrafs immediatament es van preguntar: ¿on són les 500.000 o 600.000 nenes que falten?" (*Observer Sunday* 26/1/92).

⁶⁹ Srinivassan, V.: "Death to the female: Foeticide and infanticide in India", *Third World Resurgence*, n. 20/30, 1/93. L'article recull estremidors testimonis en els quals justifiquen l'infanticidi que cometien, normalment sota pressió social (i no poques vegades del mateix pare).

⁷⁰ Moore Lappé, F. & Schurman, R.: *Taking Population Seriously*. London, Eartscan, p. 29, 1989.

⁷¹ Estarien en aquesta situació el 75% de les dones d'Amèrica Llatina, el 43% de les asiàtiques i el 27% de les africanes.

⁷² Cada any moren mig milió de dones (una per minut) a causa de complicacions durant el part. De cada 100

morts, 99 es produeixen als països del Tercer Món. Una dona africana té 556 vegades més probabilitats de morir a causa de complicacions de l'embaràs que una europea (*World Bank News*, 5/12/91).

⁷³ La Unicef calcula que els esmentats avortaments d'alt risc provoquen anualment més de 100.000 morts (*Estado mundial de la infancia* 1993, p. 48).

⁷⁴ Moore Lappé, F. & Schurman, R.: *opus cif*.

⁷⁵ *El País*, 11/4/91. L'esperança de vida en néixer per al mateix període era de 41 anys (actualment és de 76,8 anys) inferior a qualsevol mitjana nacional actualment.

⁷⁶ *El País*, 31/12/92.

⁷⁷ *Noticias obreras*, nº 1.090, 16-28/2/93, p. 27.

⁷⁸ *Noticias obreras*, nº 1.090, 16-28/2/93, p. 29.

⁷⁹ Unicef, *Estado mundial de la infancia* 1992; p. 17.

⁸⁰ Lee-Wright, P.: *Child Slaves*. Londres, Earthscan, p. 12, 1990.

⁸¹ *El País*, 22/2/93.

⁸² Un estudi realitzat a Catalunya calculava en 7.590 el nombre de nens que van patir mals tractes en 1988, és a dir, un 0,51% de la població catalana menor de 16 anys (M. VV: *Els maltractaments infantils a Catalunya*, Generalitat de Catalunya, 1991, p.44).

⁸³ de Freitas, C.: "Realidad de los niños y adolescentes en Brasil", p.l. s/f.

⁸⁴ Pilotti, F.J.: *op. cit*

⁸⁵ Alianza para el Desarrollo Juvenil Comunitario i Redd Barna: *Niñez Guatemalteca y crisis económica*. Guatemala, junio 1992, p. 10-14.

⁸⁶ *Development hotline*, n. 20, 12/93. Segons la mateixa font encara que els nens africans constitueixin només el 10% de la població infantil signifiquen un terç dels 13 milions de nens que moren anualment.

⁸⁷ de Freitas, C.: *op. cit*, p. 7.

⁸⁸ Aquest és el cas de l'organització brasilera Moviment Nacional de Nens i Nenes del Carrer, citada ja abans, o el de l'organització índia Bacha Bachao Andolen (salva el moviment dels nens), fundada el 1974 per el metge J. B. Banerji a l'Estat de Uttar Pradesh i que té com a principals objectius la prevenció, la rehabilitació, la capacitat i l'integració social de menors discapacitats, menors que, sovint, són amagats per vergonya. Veure altres exemples de mobilització popular a *Pobreza, Desarrollo y Medio Ambiente*. Barcelona, Deriva editorial, Col·lecció Intermón n. 1, pp. 24-30, 1992

⁸⁹ Strack, P. (ed.): *500 anni di speranza negate*. Torino, Gruppo Abele, p. 79-83, 1992.

⁹⁰ Vegeu exemples de mobilització popular en defensa del medi ambient a Senillosa, I. de (ed.): *Pobreza, desarrollo y medio ambiente*. Barcelona, Deriva editorial, Colección Intermón, núm. 1, p. 24-30, 1992.

⁹¹ Martínez Regeura, E.: *Cachorros de nadie (Descripción psicológica de la infancia explotada)*. Madrid, ed. Popular; 1991, p. 179-80.

⁹² Cottle, P. i Ruiz, C.B., *op. cit*, p. 20. Més endavant les autores apunten: "Al país (Bolívia) hi ha corrupció i narcotràfic xxx que espirals de violència i de control econòmic a escales gairebé inimaginables. Però corruptes i narcotraficants es mouen en la impunitat, mentre que a ells - els *pandilleros* - se'ls tipifica com a delinqüents i els reprimeixen els qui els cobren suborn."

----- © Cristianisme i Justícia, Roger de Llúria 13, 08010 Barcelona T: 93 317 23 38; correu-e: espinal@redestb.es; <http://www.fespinal.com> novembre 1993.